

Comparative Analysis of the Parol Evidence Rule in Iranian and US Law

Ahmad Yosefzade ¹

1 .Assistant professor in Azarbaijan Shahid Madani University, law faculty, Tabriz, Iran Email: Ac.yousefzadeh@azaruniv.ac.ir

Abstract

Received:

2024/07/25

Revised:

2024/11/17

Accepted:

2025/02/18

Published

online:

2025/09/23

Determining the final text assignment between the parties oral and written agreements is a complicated matter that affects the rights and duties of the parties. However, due to the long duration of negotiations and sometimes the spread of agreements in different written texts or the existence of some oral agreements, determining the full and final contract text will face some problems. Therefore, it is necessary to determine the rights and duties of the parties and a framework for determining in the case of different texts or differences between written and oral agreements. at the end of this article which is done as descriptive - analytical, it will be found that according to the rule, it is assumed that the written text of the full and final text is agreed by the parties except in some cases such as fraud, mistake, custom and some cases. In addition, if there is a merger clause in the contract, the courts are obliged to consider the text as the final text and only in cases which are not stipulated in the contract or in their statements in the principle of condition (fraud, mistake) refer to other written texts and oral agreements.

Keywords: Parol evidence rule, Written contract, Oral agreement, Contract interpretation.

How To Cite: Yosefzade, A. (2025). Comparative Analysis of the Parol Evidence Rule in Iranian and US Law, *Comparative studies on Islamic and Western Law*, 12 (3), 255-275. <http://www.doi.org/10.22091/csiw.2025.11079.2570>.

Published by: University of Qom

©The Author(s)

Article type: Research

بررسی تطبیقی قاعده منع استناد به ادله خارجی (پارول) در حقوق ایران و ایالات متحده آمریکا

احمد یوسف زاده^۱

۱. استادیار گروه حقوق خصوصی دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، تبریز، ایران. رایانامه: Ac.yousefzadeh@azaruniv.ac.ir

چکیده

قرارداد همواره یک متن واحد نبوده و در بسیاری از موارد نتیجه مذاکرات و توافق‌های مقدماتی و متون مختلفی است که طرفین تنظیم کرده‌اند. در برخی موارد ممکن است طرفین به نهایه بودن متن مزبور تصریح نمایند و یا ممکن است تصریحی در این خصوص نباشد. اگر این متن‌ها و مذاکرات با یکدیگر در تعارض باشند، این مسئله تبیین اراده طرفین را با مشکلاتی مواجه می‌سازد. در حقوق ایران بعد از اصلاحات قانون مدنی در سال ۱۳۶۷ که راه را برای پذیرش گسترده شهادت در مقابل اسناد گشود، مشکلات بیشتری را نیز برای طرفین قرارداد و دادگاه‌ها ایجاد نمود. چالش اصلی مقاله حاضر بررسی این مسئله است که چه ادله‌ای در مقابل متن نهایه قرارداد قابل پذیرش هستند و وضعیت توافق‌های شفاهی و کتبی در مقابل متن کتبی نهایه به چه صورت است. در انتها مشخص خواهد شد که در حقوق ایران نیاز است تا قاعده مشخصی منطبق با فقه و حقوق ایران در زمینه تعارض میان متن مکتوب قرارداد با مذاکرات شفاهی و یا سایر متون مکتوب جنبی تدوین گردد تا رویه واحدی در این خصوص ایجاد شود. قاعده منع استناد به ادله خارجی (پارول) در حقوق کامن‌لا قاعده‌ای ماهوی است که طبق آن، در صورتی که طرفین متن مکتوب قرارداد را به صراحت متن نهایه و جامع دانسته باشند، استناد به سایر توافق‌های شفاهی و یا کتبی هم‌زمان و سابق بر آن را ممنوع می‌سازد.

واژگان کلیدی: قاعده پارول، توافق کتبی، توافق شفاهی، تفسیر قرارداد.

تاریخ دریافت:

۱۴۰۳/۰۵/۰۴

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۳/۰۸/۲۷

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۳/۱۱/۳۰

تاریخ انتشار برخط:

۱۴۰۴/۰۷/۰۱

استناد: یوسف زاده، احمد (۱۴۰۴). بررسی تطبیقی قاعده منع استناد به ادله خارجی (پارول) در حقوق ایران و ایالات متحده آمریکا، *پژوهش تطبیقی حقوق اسلام*

و غرب، ۱۲ (۳)، ۲۷۵-۲۵۵. <https://www.doi.org/10.22091/csi.w.2025.11079.2570.255-275>

نوع مقاله: پژوهشی

© نویسندگان

ناشر: دانشگاه قم

مقدمه

اغلب اختلافات قراردادی مربوط به حقوق و تعهدات طرفین قرارداد است. به منظور حل این نوع اختلافات، دادگاه به طور معمول به شرایط مندرج در قرارداد نگاه می‌کند. به عبارت دیگر، دادگاه سعی می‌کند وعده‌های طرفین قرارداد را در زمان انعقاد و امضا قرارداد دریابد. با این حال، زمانی که دادگاه مکتوب بودن یک موافقت‌نامه را می‌پذیرد، فرض می‌کند که موافقت‌نامه مزبور تمام شرایط مورد نظر طرفین را در خود دارد. این مهم قاعده مثبت پارول^۱ نامیده می‌شود (Corbin, 1944: 2901). در حقوق کامن‌لا، قاعده مثبت پارول، قاعده‌ای در رابطه با قراردادها است و تعیین می‌کند که کدام یک از ادله موجود در یک اختلاف قراردادی، می‌تواند در تعیین شرایط خاص یک قرارداد استفاده شود. این قاعده باعث می‌شود که توافق به یک سند نهایی مکتوب تقلیل نیابد^۲ و ادله و مدارک شفاهی که در روند مذاکرات مؤثر بوده و در خلال مدارکی که هدف قرارداد را مشخص می‌نماید قرار گیرد (Scott & Kraus, 2013: 537). از یک سو قاعده پارول در فقدان تصریح طرفین به نهایی و مکتوب بودن قرارداد، فرض را بر نهایی و کامل بودن قرارداد قرار می‌دهند و از سوی دیگر، مواردی را که امکان استفاده از توافقات شفاهی علیه متن مکتوب قرارداد وجود دارد، مشخص می‌کند.

تبیین رابطه متن مکتوب قرارداد با پیش‌نویس‌های قراردادی و توافقات شفاهی صورت گرفته در دوران مذاکرات مقدماتی امری ظریف در راستای شناسایی و تفسیر اراده طرفین قرارداد است. در این راستا باید مشخص شود که آیا متن مکتوب قرارداد متنی نهایی و کامل است و آیا توافقات شفاهی صورت گرفته در راستای تکمیل متن کتبی قرارداد هستند و یا در تعارض با آن. بدیهی است که در هر یک از وضعیت‌های فوق دادگاه به صورتی متفاوت تصمیم‌گیری خواهد نمود. فرضیه اولیه این مقاله بر این اساس استوار است که طبق منطق حمایتی این قاعده، از آنجاکه طرفین قرارداد موافقت خود را به یک متن مکتوب محدود کرده‌اند، ادله بیرونی در مورد موافقت‌نامه‌های قبلی یا اصطلاحاتی که در قرارداد به کار رفته است، به هنگام تفسیر آن نوشتار نباید در نظر گرفته شود؛ چراکه تصمیم نهایی طرفین آن چیزی است که در قرارداد مکتوب شده است.^۳ فرضیه دوم این است که

1. parol evidence rule.

۲. در رأی مجلس لردها در پرونده نشنال سوساییتی علیه اسکاتیش نشنال سوساییتی به این موضوع اشاره شده است. House of lord's National Society V. Scottish National Society (1915) Ac - 207, 214. 2013, p. 539.

۳. در رأی دیوان عالی فلوریدا (آمریکا) در پرونده کاسا هرناندا علیه بیدوم به این موضوع اشاره شده است. Casa Herrera, Inc. v. Beydoun, 32 Cal. 4th 336, 9 Cal. Rptr. 3d 97, 83 P.3d 497 (2004).

اعمال قاعده پارول به نحوی مناسب، ریسک طرفین قرارداد را در مواجهه با شرایط خلاف متن مکتوب قرارداد کاهش می‌دهد و از حیث حقوق ایران، قاعده پارول به شکلی که در حقوق کامن‌لا مطرح است مورد تصریح قرار نگرفته است، اما به نظر می‌رسد که اعمال آن در ایران منافاتی با قوانین موضوعه ندارد. با توجه به اینکه در حقوق ایران در مورد قاعده پارول تحقیقاتی صورت نگرفته است و عمده منابع مرتبط در این خصوص مربوط به تعارض ادله شهادت و سند رسمی است، چالش اصلی این مقاله عبارت است از تبیین ماهیت و کارکرد قاعده پارول در حقوق کامن‌لا و شیوه اعمال آن در حقوق ایران. بر این اساس در ادامه پس از بررسی تعریف قاعده پارول و سیر تاریخی آن به بررسی آثار قاعده پارول در صورت وجود شرط ادغام و یا عدم وجود آن خواهیم پرداخت.

۱. تعریف

قاعده پارول که معادل فارسی «قاعده منع استناد به ادله خارجی» برای آن مناسب است، قاعده‌ای در حوزه حقوق قراردادها است که محدودیت‌هایی برای نوع شواهدی که طرفین دعوای می‌توانند برای تعیین مفاد دقیق قرارداد ارائه دهند، تعیین می‌کند. برای مثال، کارل به صورت کتبی با بتی برای فروش یک ماشین به قیمت یک هزار دلار توافق می‌کند، اما بعداً بتی ادعا می‌کند که کارل قبلاً به او گفته بود که فقط باید ۸۰۰ دلار به او بپردازد. قاعده شواهد خارجی عموماً مانع از شهادت بتی در مورد این گفت‌وگوی ادعایی می‌شود، زیرا شهادت (۸۰۰ دلار) مستقیماً با مفاد قرارداد کتبی (هزار دلار) تناقض دارد (Scott & Kraus, 2013: 539). در تعریفی دیگر: «قاعده منع استناد به ادله خارجی یک قاعده تفسیر قرارداد است که بیان می‌کند که شواهد شفاهی نمی‌تواند برای تفسیر یا اصلاح یک قرارداد کتبی استفاده شود، مگر اینکه طرفین قرارداد توافق کنند که شواهد شفاهی قابل استناد باشد» (Corbin, 1994: 2901). در صورتی که طرفین قرارداد توافق خود را به صورت نهایی در یک سند کتبی ثبت کرده باشند، قاعده منع استناد به ادله خارجی ارائه شواهد دیگر برای اثبات مقصود متفاوتی نسبت به مفاد قرارداد مکتوب را منع می‌کند (Scott & Kraus 2013: 537). این قاعده بیان می‌کند که «شواهد خارجی [بیرون از قرارداد] برای تغییر یک قرارداد کتبی قابل استناد نیست». واژه «parol» در زبان فرانسوی، نورمن آنگلو ساکسونی به معنای «سخن گفتن» یا «شفاهی» استفاده شده است و در قرون وسطی به لایحه‌های شفاهی در دادگاه اشاره می‌کرد (Garner, 1986: 220). علاوه بر این، قاعده منع استناد به ادله خارجی پیش فرضی را ایجاد می‌کند که طبق آن، فرض می‌شود که توافق مکتوب طرفین حاوی تمام شروط مورد نظر آن‌ها است (Corbin, 1994: 2901).

قاعده منع استناد به ادله خارجی نه تنها شامل شواهد شفاهی می شود، بلکه سایر شواهد مکتوب را نیز در برمی گیرد (Nokes, 1967: 239). اگر قراردادی به صورت مکتوب و نهایی وجود داشته باشد، سایر مکاتبات مکتوب طرفین نمی توانند علیه متن مکتوب مورد استفاده قرار گیرند.^۱ البته این فرض قانونی دارای استثنائاتی است که در انتهای مقاله مورد بررسی قرار خواهند گرفت. با توجه به این موضوع بهتر از است که به جای عنوان «قاعده شواهد شفاهی» و سایر عناوین، در حقوق ایران از عنوان «قاعده منع استناد به ادله خارجی» استفاده نماییم که به نحو کامل تری ابعاد قاعده مزبور را پوشش می دهد.

۲. تاریخچه و توسعه قاعده منع استناد به ادله خارجی

در حقوق انگلستان برخی قراردادها باید به صورت کتبی باشند، برای مثال، قراردادهای مربوط به مالکیت زمین. در چنین مواردی ادله شفاهی علیه چنین سندی قابل پذیرش نیست. برای نمونه در پرونده «پارسل علیه ماینر»^۲ در سال ۱۸۶۶ بیان شد: «تجربه روزانه به طور فزاینده ای نشان می دهد که این قانون بر اساس حکمت بنا شده و برای حفظ مالکیت اموال غیر منقول از خطرات، عدم اطمینان و کلاهبرداری هایی که با پذیرش شهادت شفاهی همراه است، کاملاً ضروری است.»

قاعده منع استناد به ادله خارجی در حقوق انگلیس شکل گرفت. یکی از اولین آرا صادره که به این قاعده اشاره نموده پرونده ایوانس علیه رو و سایرین^۳ در سال ۱۸۷۱ است، در این پرونده خواهان، آقای ایوانس، توسط خواندگان به عنوان سرکارگر کارخانه استخدام شد. او یادداشتی را که توسط یکی از خواندگان تهیه شده بود به شرح ذیل امضا نمود: «۱۳ آوریل ۱۸۷۱، من با این نوشته موافقت می کنم که موقعیت سرکارگر کارخانه آقایان J.T. Roe & Co. را بپذیرم و تمام توان خود را برای خدمت صادقانه آنها و پیشبرد منافع شرکت مذکور انجام دهم و در ازای دریافت حقوق دو پوند در هفته و یک خانه برای سکونت از ۱۹ آوریل ۱۸۷۱، این کار را انجام دهم.» قبل از امضای قرارداد، خواهان از خواندگان پرسید که آیا این استخدام قرار است یک استخدام یک ساله باشد و یکی از خواندگان پاسخ داد: «قطعاً بله». دلیل شروع استخدام در تاریخ بعد از امضای نوشته این بود که آقای

۱. برای نموده این موضوع در رأی شرکت ساختمانی کدلفا بیان شده است.

Codelfa Construction Pty Ltd v State Rail Authority of NSW [1982] HCA 24, (1982) 149 CLR 337 (11 May 1982), High Court (Australia).

2. Purcell v. Miner, 71 U.S. 513, 517 (1866)

3. Evans v. Roe and Others, 49 N.Y. 86, 89 (1872).

ایوانس باید خانواده خود را از شهری دیگر به شهر محل کارخانه منتقل می‌کرد. خواهان نقل مکان کرد و کار خود را در ۱۹ آوریل شروع کرد، اما در ۳ ژوئن ۱۸۷۱ خواندگان به او یک هفته حقوق پرداختند و او را اخراج کردند. با تفسیر دقیق یادداشت، خواندگان در چارچوب حقوق خود عمل می‌کردند؛ اما هیئت منصفه، پس از شنیدن شواهدی از گفتگوهای پیش از انعقاد قرارداد دریافتند که توافق استخدام برای یک سال بوده است و خواندگان با اخراج آقای اوانز در آن مقطع، قرارداد را نقض کرده‌اند، لذا حکم به جبران خسارت آقای ایوانس صادر شد. در مقابل و در مرحله تجدیدنظر، هیئت منصفه معتقد بود که شواهد مربوط به آنچه در زمان انعقاد قرارداد گفته شده است، نباید پذیرفته می‌شد. قاضی گروو بیان داشت: «اگر گفتگوهایی که در زمان انعقاد قرارداد اتفاق افتاده اجازه ورود به توافق مکتوب نهایی را داشته باشند و قراردادهای کتبی را تغییر دهند، این قراردادها بی‌فایده خواهند شد.» لذا دادگاه تجدیدنظر حکم بدوی را نقض نمود.

پس از این رأی و ضمن دعاوی بعدی که اقامه گردید، بارها از سوی طرفین دعوا و دادگاه‌ها به این قاعده اشاره شد و استثنائات فراوانی نیز به آن وارد شد که در جای خود مورد بررسی قرار خواهد گرفت. آنچه مشخص است امروزه قاعده منع استناد به ادله خارجی یک از قواعد قابل اجرا در حقوق انگلستان کاربرد دارد. این قاعده از حقوق انگلستان به حقوق ایالات متحده نیز وارد گردید (Zuppi 2007: 242) قاعده شواهد شفاهی در بخش ۲-۲۰۲ قانون متحدالشکل تجارت (U.C.C.) ذکر شده است. این بخش بیان می‌کند که بندهای مکتوبی که طرفین آن‌ها را به‌عنوان بیان نهایی توافق خود در نظر گرفته‌اند، نمی‌توانند با شواهدی از هر توافق قبلی یا توافق شفاهی هم‌زمان نقض شوند، اما می‌توانند با رویه معاملات، عرف تجاری یا رویه اجرا و همچنین با شواهدی از شرایط اضافی سازگار، توضیح داده شوند یا تکمیل شوند؛ مگر اینکه دادگاه تشخیص دهد که متن مکتوب نیز به‌عنوان بیانی کامل و انحصاری از شرایط توافق در نظر گرفته شده است. قاعده منع استناد به ادله شفاهی در تفسیر برخی از مواد قانون متحدالشکل تجارت آمریکا نیز مورد استفاده قرار می‌گیرد. برای مثال، در صورتی که خریدار ادعا کند، فروشنده یک ضمانت صریح شفاهی ارائه داده است (برای مثال: «این خودرو در جاده باز با مصرف در هر گالن سوخت، ۳۶ مایل حرکت می‌کند»)، اما قرارداد مکتوب تمام ضمانت‌ها را استثنا کرده یا به‌طور خاص مصرف سوخت کمتری را ضمانت کرده است.

اگر قاعده شواهد شفاهی ماده ۲-۲۰۲ قانون متحدالشکل تجارت مکمل ماده ۲-۳۱۶ (۱) نبود، خریدار می‌توانست شواهد مربوط به ضمانت شفاهی را ارائه دهد و در صورت پذیرش آن توسط دادگاه، ضمانت صریحی

ایجاد کند که با متن مکتوب در تناقض باشد. با این حال، ماده ۲-۲۰۲ ورود این شواهد را ممنوع می‌کند و تحت قانون متحدالشکل تجارت، خریدار حتی نمی‌تواند اثبات کند که فروشنده چنین بیانی داشته است (Hillman, 126: 2013). لازم به ذکر است که با وجود اینکه قاعده منع استناد به ادله خارجی در بسیاری از کشورها در نظام حقوقی کامن‌لا مورد پذیرش قرار گرفته، اما در کنوانسیون بیع بین‌المللی به آن اشاره نشده است. شورای مشورتی کنوانسیون سازمان ملل در مورد قراردادهای مربوط به فروش بین‌المللی کالا در نظریه خود بیان داشته: «قاعده شواهد شفاهی در متن کنوانسیون بیع بین‌المللی گنجانده نشده است (Advisory Council, 2004, Opinion No. 3). علاوه بر این مقرراتی در کنوانسیون وجود دارد که حتی در ظاهر خلاف قاعده پارول است. بر طبق ماده ۱۱ «ضرورتی ندارد که قرارداد به صورت کتبی منعقد یا مستند شود و از نظر شکلی نیز محتاج به رعایت هیچ‌گونه شروط و قیود دیگری نیست. وجود قرارداد را می‌توان به هر طریقی از جمله شهادت شهود به اثبات رساند.» ماده ۸ کنوانسیون نیز مقرر داشته: «۱. از نظر این کنوانسیون اظهارات و سایر اعمالی که یک طرف انجام می‌دهد را باید مطابق قصد وی تفسیر کرد، هرگاه که طرف دیگر به آن قصد علم داشته یا نمی‌توانست بدان ناآگاه باشد؛ ۲. در صورت عدم شمول پاراگراف فوق، اظهارات و سایر اعمالی که یک طرف انجام می‌دهد، باید مطابق استنباط فرد متعارف از همان صنف در اوضاع و احوال مشابه دیگر تفسیر شود؛ ۳. در مقام تشخیص قصد یک طرف یا تعیین استنباطی که یک فرد متعارف از آن قصد می‌داشت باید به همه اوضاع و احوال ذی‌ربط از جمله به مذاکرات، هرگونه رویه‌ای که بین طرفین مسلم گردیده، عرف و عادت و سایر اعمال بعدی آنان، توجه کافی مبذول شود.»

اینکه در کنوانسیون به قاعده پارول توجهی نشده امری منطقی است، چراکه کنوانسیون درصدد یکنواخت‌سازی قواعد بیع بین‌المللی است و درج قاعده‌ای که مختص حقوق کامن‌لا است آن هم با استثنائات متعدد به این منظور کمک نمی‌کند. با وجود این، مسئله بررسی رویه قضائی آمریکا نشان می‌دهد که برخی دادگاه‌های این کشور قاعده پارول را نسبت به قراردادهای تحت کنوانسیون بیع بین‌المللی اعمال می‌کنند^۱ و برخی خیر،^۲ اما رویکرد مورد قبول طبق رأی رویه ساز دادگاه در پرونده «مک ماربل» عدم اعمال قاعده پارول نسبت به

۱. برای مثال در پرونده‌های ذیل چنین رویکردی اتخاذ شده است:

eiijing Metals & Minerals Import/Export Corp. v. American Business Center, Inc. U.S. Court of Appeals (5th Circuit) USA, 15 June 1993 – 92-2171, CISG-online 89. eihai Textile Group v. Level 8 Apparel, LLC et al. U.S. District Court for the Southern District of New York USA, 28 March 2014–11 Civ. 4405(ALC)(FM), CISG-online 2923

۲. در پرونده‌های ذیل قاعده پارول را نسبت نسبت به قراردادهای تحت کنوانسیون بیع بین‌المللی اعمال نمی‌کنند.

قراردادهایی است که تحت قواعد کنوانسیون بیع بین‌المللی قرار دارند (CISG Advisory Council, 2005, Opinion No. 3).

۳. ماهوی یا شکلی بودن قاعده منع استناد به ادله خارجی

برخلاف آنچه در ابتدا به نظر می‌رسد، قاعده منع استناد به ادله خارجی مربوط به حقوق ماهوی است، چراکه حقوق و مسئولیت‌های طرفین قرارداد را مشخص می‌کند (Corbin, 1961: § 631. Madsen & Mena, 2005: 435-436). درواقع، قاعده منع استناد به ادله خارجی با بیان اینکه برخی توافقاتی‌های شفاهی علیه قرارداد کتبی قابل استفاده نیستند و یا با تبیین وضعیت شرط ادغام قرارداد در متن مکتوب، موجب بی‌ارزش شدن ادله قبلی نمی‌شود، بلکه آن‌ها را از نظر قانونی در برابر متن مکتوب قرارداد بی‌اثر می‌داند (Flash, 1973: 947). بررسی زمینه تاریخی ایجاد و توسعه قاعده منع استناد به ادله خارجی به خوبی گواه این مسئله است که این قاعده بایستی به‌عنوان یک قاعده ماهوی دسته‌بندی شود.^۱ چراکه اعمال این قاعده اصولاً برای تقویت قراردادهای مکتوب و افزایش قابلیت اتکا به متن کتبی قرارداد صورت گرفت. بر این اساس، متن مکتوب از قابلیت اتکای بیشتری نسبت به توافقاتی‌های شفاهی برخوردار است و از سوی دیگر، زمانی که طرفین قرارداد در انتهای مذاکرات خود متن مکتوبی تهیه نموده‌اند، منطقی است که متن مزبور را حاوی شروط موردنظر طرفین و متن نهایی آن تلقی نماییم (Flash, 1973: 948). درنتیجه، باید پذیرفت قاعده منع استناد به ادله خارجی قاعده‌ای ماهوی است که این حق را به طرفین توافق می‌دهد تا با مکتوب نمودن قرارداد خود و یا درج شرط ادغام، قرارداد خود را از تفسیر و دخالت دادگاه مصون نگاه دارند.

MCC-Marble Ceramic Center, Inc. v. Ceramica Nuova D'Agostino S.p.A. U.S. Court of Appeals (11th Circuit) USA, 29 June 1998 – 97-4250, CISG-online 342; Mitchell Aircraft Spares, Inc. v. European Aircraft Service AB U.S. District Court for the Northern District of Illinois USA, 27 October 1998 – 97 C 5668, CISG-online 444. huttle Packaging Systems, L.L.C. v. Jacob Tsonakis, INA S.A. et al. U.S. District Court for the Western District of Michigan USA, 17 December 2001 – 1:01-CV-691, CISG-online 773

۱. در رأی دیوان عالی ایالت مینسوتا آمریکا به این مسئله اشاره شده است:

Cargill Comm'n Co. v. Swartwood, 159 Minn. 1, 7, 198 N.W. 536, 538 (1924).

۴. تعارض ادله شفاهی و مکتوب در حقوق ایران

تعارض ادله شفاهی و مکتوب و به طور خاص تعارض شهادت و سند رسمی امری است که در فقه و حقوق ایران محل چالش‌های چندی بوده و دوره‌های مختلفی را پشت سر قرار داده است که بحث مقاله حاضر نیز به آن وابسته است. لذا در ادامه به بررسی موضوع در فقه و حقوق ایران خواهیم پرداخت.

۴-۱. تعارض شهادت و سند مکتوب در فقه

در فقه شیعه بینه جز ادله اثبات دعوا است، اما در خصوص سند اختلاف نظر وجود دارد و برخی از فقها از جمله محقق حلی و صاحب‌جواهر الکلام سند را دلیل ندانسته‌اند و برخی دیگر آن را دلیل مستقل به حساب نیاورده‌اند (محقق حلی، ۱۳۹۲: ۳-۴؛ مؤسسه دایره المعارف اسلامی: ۱۴۲۲: ۲۴). علت صدور این نظریه‌ها که امروزه برای ما تا حدی عجیب نیز هست را باید در نظریه قابل جعل و تزویر بودن اسناد دانست. همین مسئله موجب گردید تا فقهای مزبور شهادت دارای شرایط کامل را نسبت به متون مکتوبی که امکان جعل و تزویر در آن‌ها وجود دارد، مقدم بدانند. این رویکرد را حتی در وقف نیز که جز مواردی است که برخی از فقها سند را برای اثبات آن کافی دانسته‌اند نیز دیده می‌شود. در این مورد نیز برخی فقها سند مستقل را برای احراز وقف کافی نمی‌دانند (صدر، ۱۳۷۵: ۲۷۴؛ خمینی، ۱۴۰۳: ۷۲). در مقابل برخی دیگر از فقها با استناد به آیات^۱ و روایات^۲ و همچنین سیره عقلا، سند کتبی را امری معتبر دانسته‌اند.

با توجه به این مسئله که سند در زمره ادله اثباتی ذکر نشده است، لذا مباحث چندانی نیز در زمینه تعارض آن با شهادت موجود نیست؛ اما در مورد سند رسمی وضعیت متفاوت است، چراکه سند رسمی به معنای امروزی آن شرایطی دارد که قابلیت اثباتی آن را نسبت به سند عادی افزایش می‌دهد. در فقه امامیه، سند رسمی در تعارض با شهادت شهود، ترجیح داده می‌شود. این نظر بر اساس روایات متعددی است که از ائمه اطهار (علیهم‌السلام) نقل شده است. مبنای فقهی این نظر بر این اساس استوار است که اعتبار و وثاقت سند رسمی بیشتر است. سند رسمی توسط یک مقام رسمی و با تشریفات خاصی تنظیم می‌شود، در حالی که شهادت شهود ممکن است بر اساس

۱. آیه ۲۸۲ سوره بقره.

۲. صحیحیه عمر بن یزید که بیان داشته: «به امام صادق عرض کردم مردی مرا در خصوص سندی به شهادت دادن می‌طلبد و من دست خط و مهر خود را در آن سند می‌شناسم، لیکن از باقی آن چیزی به خاطر ندارم. حضرت در پاسخ فرمود: اگر دوست تو، مورد اطمینان تو است و همراه او نیز مورد اطمینان است به نفع او شهادت بده (حر عاملی، ۱۲۹۲، جلد ۲۷).

حدس، گمان، اشتباه و... باشد (مکارم شیرازی، ۱۳۶۲: ۱۴۱؛ محقق حلی، ۱۳۹۲: ۳۴۱؛ امام خمینی رحمته الله علیه، ۱۳۷۹: ۴۳۳). نظریات مخالفی که در خصوص اولویت شهادت بر سند وجود دارد، عمدتاً مربوط به تعارض سند عادی و شهادت است که برخی فقها با توجه به عدم اطمینان از انتساب نوشته به شخص و امکان جعل و تحریف در آن، شهادت شهود را ارجح دانسته‌اند (نجفی، ۱۳۶۲ق: ۳۰۴؛ حلی، ۱۳۶۲: ۱۹۳). در جمع دو دیدگاه باید پذیرفت که امروزه اسناد رسمی از اعتبار لازم برخوردار هستند هرچند این سخن بدان معنا نیست که این اسناد از چنان اعتباری برخوردار شود که سایر امارات و بینات در تعارض با آن بی اعتبار قلمداد گردد؛ بنابراین پذیرش اعتبار سند رسمی یک مطلب است و اعتبار حداکثری بخشیدن و بی اعتبارسازی سایر امارات مطلب دیگری است. لذا، با وجود اینکه مواردی همچون منتسب نبودن سند رسمی به شخص به دلیل تشریفات تنظیم آن‌ها بسیار دور از ذهن است، اما مواردی همچون جعل و اثبات خلاف مندرجات آن‌ها دارای احکام قانون خاص خود و قابل پذیرش است.

۴-۲. تعارض شهادت و سند مکتوب در حقوق ایران

در حقوق ایران تا پیش از اصلاح قانون مدنی در سال ۱۳۶۱، شهادت شهود تنها در دعاوی با مبلغی خاص مورد پذیرش بود و در این موارد نیز نمی‌توانست در تعارض با سند رسمی قرار گیرد (توکلی، ۱۳۸۵: ۸). ماده ۱۳۰۹ قانون مدنی که در سال ۱۳۶۷ ابطال شد: «در مقابل سند رسمی یا سندی که اعتبار آن در محکمه محرز شده، دعوی که مخالف با مفاد یا مندرجات آن باشد به شهادت اثبات نمی‌گردد.» بدیهی است که قانون مدنی تا پیش از اصلاح خود در راستای اعتباربخشی به اسناد در مقابل شهادت بود و مجالی برای استناد به نظریات فقهی مخالف باقی نمانده بود. در این دوره ارزش سند عادی از شهادت بیشتر بود و سند رسمی نیز طبق ماده ۱۳۰۹ برتری قاطعی نسبت به شهادت شهود داشت. با وجود اینکه مجلس شورای اسلامی در اصلاحات سال ۱۳۷۰ ماده مزبور را حذف نکرد و برخی از حقوق‌دانان نیز ایراداتی نسبت به صلاحیت شورای نگهبان در ابطال قوانین مربوط به قبل از تشکیل این شورا دارند (عطاردی مقدم و دیگران، ۱۴۰۱: ۱۴۱۰)، اما رویه دادگاه‌ها به صورتی است که اسناد رسمی نیز با شهادت شهود قابل ابطال هستند (ارسطا، ۱۳۸۸: ۲۲۲). رویکرد فعلی به نحو مشخصی راه برای سوءاستفاده از شهادت دروغ آن هم در برابر اسناد رسمی که در شرایط خاص قانونی و توسط مأمورین رسمی و در حدود صلاحیت آن‌ها تنظیم شده‌اند را باز می‌کند و قابل انتقاد است؛ اما در حال حاضر رویه

قضائی چنین است و باید دید که آیا قاعده منع استناد به ادله خارجی با مبانی فعلی حقوق ایران منافاتی دارد؟ در ادامه به بررسی این موضوع خواهیم پرداخت.

۵. اعمال قاعده منع استناد به ادله خارجی در حقوق ایران

اعمال قاعده منع استناد به ادله خارجی در دو فرض قابل بررسی است، اول، در فرضی که طرفین ضمن درج شرط ادغام در قرارداد به کامل و نهایی بودن متن قرارداد تصریح نموده‌اند و دوم، موردی که چنین شرطی وجود ندارد که در ادامه به بررسی هر دو مورد خواهیم پرداخت.

۵-۱. اعمال قاعده در فرض وجود شرط ادغام^۱

شرط ادغام، بند الحاقیه یا گاهی در انگلستان بند «توافق کامل» نامیده می‌شود، عبارتی در یک قرارداد کتبی است که طبق آن متن کتبی قرارداد، توافق کامل و نهایی بین طرفین است. این بند اغلب در انتهای قرارداد یا نزدیک به آن قرار می‌گیرد. هرگونه پیش‌نویس یا توافق اولیه‌ای که طرفین تمایل دارند در قرارداد گنجانده شود، باید همراه با آن تنظیم شود یا به صورت صریح در اسناد قرارداد مورد اشاره قرار گیرد (Calarmari, Perillo, 1966: 333). قراردادی که دارای چنین بندی باشد، ممکن است یک قرارداد یکپارچه تلقی شود و هرگونه مذاکره قبلی با نوشته نهایی جایگزین می‌شود (Calarmari, Perillo, 1966: 333)؛ باین حال در برخی از پرونده‌ها، دادگاه‌ها ماهیت بندهای ادغام را تنها یک فرض قابل رد دانسته‌اند (Bagenstos, 2007: 157).

در ایالات متحده، وجود چنین عبارتی معمولاً به‌عنوان اثبات قطعی نهایی بودن متن مکتوب تلقی نمی‌شود، بلکه صرفاً شواهدی بر آن واقعیت است. شرط ادغام می‌تواند به‌صورت جزئی یا کامل باشد. اگر شرط مزبور حاوی برخی از شرایط توافق شده بین طرفین باشد، اما همه آن‌ها را در برنگیرد، شرط ادغام جزئی است. در این وضعیت شرط ادغام به‌عنوان توافق نهایی بین طرفین در مورد برخی از شرایط قابل اعمال است، اما در مورد سایر شرایط قابل اعمال نیست.^۲ از سوی دیگر، اگر متن مکتوب و شرط ادغام حاوی تمام شرایطی باشد که طرفین در

1. Merger Clause.

۲. در پرونده «Baker v. Bailey»، دادگاه از پذیرش شواهد شفاهی و اجرای توافق جانبی خودداری کرد، زیرا دادگاه تشخیص داد که قرارداد کتبی اولیه، روشن و قطعی بوده و توافق جانبی با قرارداد کتبی تناقض دارد. توافق جانبی باید چیزی باشد که به طور معمول انتظار نمی‌رود طرفین آن را در نوشته اصلی درج کنند. دادگاه آزمون «معمول یا طبیعی» را اعمال خواهد کرد که می‌پرسد آیا توافق جانبی توافقی است که درج آن در قرارداد نهایی معمول و طبیعی است یا خیر.

مورد آن توافق کرده‌اند، پس یک قرارداد کاملاً یکپارچه خواهد بود. اهمیت این تمایز به‌صورت مستقیم بر اعمال قاعده منع استناد به ادله خارجی مؤثر است. برای مثال، تنها شواهدی مشمول قاعده منع استناد به ادله خارجی می‌شوند که مربوط به قبل از انعقاد قرارداد کتبی نهایی و یا هم‌زمان با آن باشند و قاعده منع استناد به ادله خارجی شامل توافقی‌های بعدی نمی‌شود. علاوه بر این، توافقی‌های جنبی که به‌طور طبیعی و معمول در یک نوشته جداگانه گنجانده می‌شود نیز مشمول قاعده منع استناد به ادله خارجی نمی‌شوند. به‌عنوان مثال، اگر A با B برای رنگ‌آمیزی خانه B به مبلغ ۱۰۰۰ دلار قرارداد ببندد، B می‌تواند شواهد خارجی (بیرون از قرارداد) را ارائه دهد تا نشان دهد که A همچنین موافقت کرده است که انبار B را به مبلغ ۱۰۰ دلار رنگ‌آمیزی کند. توافق برای رنگ‌آمیزی انبار به‌طور منطقی باید در سندی جداگانه از توافق برای رنگ‌آمیزی خانه باشد.

در حال حاضر با وجود عدم قابلیت اجرای ماده ۱۳۰۹ قانون مدنی، صورتی که اراده طرفین قرارداد بر نهایی بودن متن مکتوب قرارداد باشد، باید با احترام به اراده طرفین در مکتوب نمودن شرایط قرارداد که نشان‌دهنده اراده نهایی آن‌ها است، متن مزبور باید به‌عنوان اراده نهایی و کامل آن‌ها در نظر گرفت. به‌خصوص اگر طرفین به این نکته در قرارداد اشاره نموده باشند. متن مکتوب نیز منحصر به سند رسمی نبوده و هر نوع ابراز اراده کتبی طرفین شامل نوشتار، ایمیل و... را در بر می‌گیرد. این رویکرد مبتنی بر اصل آزادی طرفین در تعیین شرایط و آثار قرارداد تا جایی است که مخالف قانون، اخلاق حسنه و نظم عمومی نباشد. استثنا در جایی است که با تفسیر اراده طرف‌ها کشف شود شرط کتبی تنها به‌عنوان وسیله تسهیل اثبات ابراز اراده به کار رفته است (سلطان احمدی، ۱۳۹۲: ۱۰۴) و مدعی اعتبار ابراز غیر کتبی علاوه بر اثبات ابراز اراده خود باید اسقاط شرط کتبی را با اثبات رضای صریح یا ضمنی طرف دیگر ثابت کند؛ بنابراین در حقوق ایران نیز آثار مشابهی بر شرط ادغام با استناد به اصل حاکمیت اراده و آزادی قراردادی بار می‌شود.

۵-۲. اعمال قاعده در صورت عدم ذکر شرط ادغام

در وضعیتی که یک متن مکتوب نهایی وجود دارد، اما طرفین قرارداد به نهایی بودن یا تنها متن قرارداد بودن آن اشاره صریحی نکرده‌اند، موضوع محل چالش خواهد بود. در صورت فقدان شرط ادغام باید مشخص شود که در چه شرایطی ادله و توافقات شفاهی علیه قرارداد مکتوب قابل استناد هستند. در این فرض دادگاه‌های کامن‌لا با توجه به جریان قاعده منع استناد به ادله خارجی، متن مکتوب قرارداد را به‌عنوان متن نهایی آن در نظر می‌گیرند، مگر اینکه طرفین مدعی شوند متن مکتوب کامل و نهایی نیست و یا دادگاه این مسئله را احراز نماید. بدیهی است

که در این موارد دادگاه در تفسیر و تکمیل قرارداد می‌توانند به موافقت‌نامه‌های شفاهی و یا سایر موافقت‌نامه کتبی قبلی توجه نمایند. برای اعمال این قاعده تحت چنین شرایطی، قاضی باید تشخیص دهد که آیا قرارداد مکتوب تمام یا فقط بخشی از مفاد توافق را منعکس می‌کند. در صورت اول، قرارداد «کاملاً ادغام‌شده» در نظر گرفته می‌شود، بدون اینکه امکان پذیرش هرگونه تغییری در شرایط قرارداد مکتوب وجود داشته باشد، مگر اینکه خلاف آن ثابت شود. در حالت دوم، قرارداد به صورت جزئی ادغام شده است و می‌تواند در خصوص مواردی که با متن مکتوب سازگار هستند، اصلاح شود (مثلاً شرایطی که در مذاکرات شفاهی وجود داشتند و با متن مکتوب قرارداد سازگار هستند وارد آن شوند). در مقابل، مواردی که مغایر با متن مکتوب هستند رد می‌شوند (Gordley, 1996: 22)، این رویکردی است که در قانون نمونه تجارت اروپا^۱ نیز پذیرفته شده است.

ماده (۴) ۲:۱۰۵ این اصول مقرر داشته: «اگر یکی از طرفین به شکل معقولی به اظهارات و یا رفتار سابق (بر انعقاد قرارداد) طرف مقابل اتکا نموده، طرف مقابل نمی‌تواند به شرط ادغام استناد کند.» ماده (۲) ۲:۱۰۵ این مقررات نیز بیان داشته: «اگر طرفین به صورت مستقل در مورد شرط ادغام مذاکره‌ای نکرده باشند، فرض می‌شود که قصد ایشان بر این بوده که اظهارات شفاهی و یا توافقی‌های قبلی، جزئی از قرارداد نهایی نباشند. در نهایت نیز ماده (۳) ۲:۱۰۵ مقرر داشته که طرفین نمی‌توانند مقررات این قاعده را محدود یا مستثنا نمایند. همان‌طور که مشاهده می‌شود، مجموع این مواد همان آثاری را در خود دارد که قاعده پارول در حقوق کامن‌لا دارد و همین رویکرد نیز برای حقوق ایران مؤثر خواهد بود.

در حقوق ایران بخشی از مفاد قرارداد با عنوان مفاد ضمنی و مفاد بنایی به رسمیت شناخته شده است. حقوق‌دانان با وحدت ملاک از مواد ۱۱۲۸ و ۱۱۱۳ قانون مدنی بر اعتبار مفاد بنایی استدلال کرده‌اند (شهیدی، ۱۳۸۸: ۳۴۰؛ کاتوزیان، ۱۳۷۲: ۱۲۷؛ صفایی، ۱۳۸۷: ۳۶). باید توجه داشت که در صورت وجود توافقات بنایی، متن مکتوب قرارداد متن نهایی نبوده و طرفین به نهایی بودن متن مکتوب تصریح نکرده‌اند. این مورد از جمله مواردی است که دادگاه در بررسی توافقی‌های طرفین به نتیجه می‌رسد که متن مکتوب، نهایی و کامل نیست و شروط بنایی را جزئی از قرارداد می‌داند. در ادامه به بررسی استثنائات اعمال قاعده منع استناد به ادله خارجی در حقوق کامن‌لا خواهیم پرداخت و ضمن آن، امکان اعمال استثنائات مزبور را در حقوق ایران مورد بررسی قرار خواهیم داد.

1. The Principles of European Contract Law (PECLI).

۶. استثنائات اعمال قاعده منع استناد به ادله خارجی

در حقوق کامن‌لا استثنائاتی در مورد اعمال قاعده منع استناد به ادله خارجی وجود دارد. این استثنائات علاوه بر موردی است که طرفین در متن قرارداد توافق نموده‌اند که سایر حقایق غیر مکتوب بتواند بر قرارداد تأثیر بگذارد، چراکه چنین توافقی مستند به اراده طرفین قرارداد معتبر است. سه موقعیت که در آن‌ها قاعده منع استناد به ادله خارجی اعمال نمی‌شود به‌قرار ذیل هستند:

۶-۱. استثنای ابهام

در مورد استثنای ابهام، اگر زبان قرارداد کتبی اولیه به‌طور معقول، بیش از یک معنا داشته باشد، دادگاه طبق استثنای ابهام، پذیرش شواهد شفاهی را برای تعیین معنای زبان قرارداد مجاز خواهد دانست. دادگاه ممکن است به سمت قواعد تفسیر قانونی نگاه کند تا تعیین کند که آیا زبان مبهم است. منطق پشت استثنای ابهام این است که قاضی باید به تمام شواهد معتبر نگاه کند تا نیت واقعی طرفین را تعیین کند. اگر نیت‌های طرفین در یک توافق فرعی احراز شود، به‌طور کلی بر توافقات کتبی صریح مقدم خواهد بود. برای نمونه در پرونده «هاتون علیه وارن» اعمال شد که در این پرونده در مورد ابهام‌هایی که در متن قرارداد وجود داشت، دادگاه عرف را به‌عنوان یک شرط ضمنی در قرارداد در نظر گرفت.^۱ این استثنا در حقوق ایران نیز قابل اعمال است؛ چراکه طبق ماده ۲۲۴ قانون مدنی ایران: «الفاظ عقود محمول است بر معانی عرفیه» و استعمال لفظ در معنایی غیر از معنای عرفی آن نیازمند تصریح است.

در موردی دیگر، هنگامی که یک قرارداد منعقد می‌شود، فرض بر آن است که تمام شروط در آن درج شده و کامل است؛ اما اگر شروطی مهجور مانده و در قرارداد مورد توجه واقع نشده باشد، به طرفین اجازه داده می‌شود که ادله شفاهی در دادگاه ارائه دهند، بدین ترتیب قرارداد هم مکتوب و هم شفاهی است. این استثنا در پرونده «وندن اشرت علیه چیل»^۲ اعمال شد. این پرونده بدین قرار بود که خانم چیل قصد خرید ملکی از ون دن اسچرت داشت و پیش از آنکه این خانم قرارداد را امضا کند از طرف قرارداد پرسید که آیا خانه مورچه دارد یا نه و فروشنده نیز اطمینان داد که خانه فاقد مورچه است (اما این مورد شفاهی باقی ماند و در قرارداد مندرج نشد). پس از چند

1. Hutton v Warren (1836) 1 M & W 466.

2. Van den Esschert v Chappell [1960] WAR 114.

ماه، مورچه‌های سفید در خانه پدیدار شدند و این خانم علیه فروشنده اقامه دعوا کرد و دعوا را برنده شد. دادگاه چنین نتیجه گرفت که گرچه در مفاد قرارداد چنین امری تصریح نشده، اما فروشنده باید خسارت پرداخت کند. در حقوق ایران نیز می‌توان گفت اموری که طرفین با تکیه بر عرف یا بنائات دوطرفه خود در قرارداد برای آن شرطی پیش‌بینی نموده‌اند، در قلمرو تفسیر قرارداد قرار می‌گیرد، چراکه قابلیت انتساب به قصد طرفین را دارد. در مقابل، مسائلی که قابلیت انتساب به قصد طرفین را ندارند و اصولاً اگر طرفین به آن فروض آگاه نیز باشند، مقرراتی در خصوص آن در قرارداد نمی‌گنجانند، در قلمرو تکمیل قرارداد قرار نمی‌گیرند (عزیزی و دیگران، ۱۳۹۵: ۷). در نظام حقوق ایران در صورتی که طرفین در خصوص تفسیر قرارداد مقرره‌ای پیش‌بینی نکرده باشند، قاضی باید اراده باطنی آنان را از الفاظ و عبارات قرارداد و قرائن و اوضاع و احوال کشف نماید و یا برای تفسیر و تکمیل اراده متعاملین، به عرف و عادت رجوع کند و در صورتی که از این طریق هم نتواند اراده متعاملین را به دست آورد، باید قوانین تفسیری را به موقع اجرا بگذارد (صفایی و رحیمی، ۱۳۸۳: ۱۶۲). در زمینه تکمیل قرارداد نیز در صورتی که موضوعی اصولاً در قرارداد پیش‌بینی نشده باشد، تکمیل قرارداد با استفاده از قواعد پیش‌فرض و یا با استفاده از شروط متعارف و معقول در تجارت مزبور صورت می‌گیرد. در عین حال، برخی در حقوق ایران معتقدند: «با این فرضیات که تفسیر اراده طرف‌های قرارداد را نمی‌توان در خلأ و بدون عرف و عادت و شروط ضمنی و بنایی به انجام رساند بر مبنای اصل حاکمیت اراده، این نتیجه حاصل می‌شود که وجود شرط انحصار مانع تفسیر یا کشف اراده طرف‌های قرارداد از طریق سایر منابع قراردادی و وسایل غیر مکتوب از قبیل عرف و عادت نیست.» (سلطان احمدی، ۱۳۹۵: ۴۳۱).

شایان ذکر است شرط ضمنی را می‌توان به شرط ضمنی بنایی و شرط ضمنی عرفی تقسیم کرد. شروط بنایی شروطی هستند که از نظر زمانی نزدیک به زمان انعقاد قرارداد بوده و در زمانی بیان شده‌اند که گفتگوی طرفین به منظور انعقاد قرارداد صورت گرفته است. بر این اساس، شروط بنایی به این دلیل جزء قرارداد محسوب می‌شوند که طرفین عقد را بر اساس آن منعقد نموده‌اند.

۲-۶. اشتباه و اکراه و تدلیس

یکی دیگر از موارد استثنا بر اعمال قاعده منع استناد به ادله خارجی، وقوع اشتباه و تدلیس در متن مکتوب قرارداد است. در صورت وجود تقلب، نداشتن حسن نیت، غیر معقول و تحمیلی بودن، حذف از روی اهمال یا اشتباه در

واقعیت، طرف متضرر می‌تواند با اثبات موارد فوق، از اعمال قاعده منع استناد به ادله خارجی ممانعت نماید.^۱ در چنین صورتی، دادگاه می‌تواند در بررسی اصل ادعای اشتباه، تدلیس و... به ادله شفاهی و سایر توافقی‌های مکتوب قبلی توجه نماید و با استناد به توافقی‌های شفاهی شرط مزبور را تصحیح نماید. در حقوق ایران نیز مواردی همچون تدلیس و اکراه که عیوب اراده هستند^۲ و همچنین مواردی همچون جعل در سند^۳ دارای قوانین خاص هستند که طبق آن، چنین ادعاهایی نسبت به سند رسمی پذیرفته می‌شود، ولو اینکه این ادعاها مستند به ادله شفاهی باشند. لذا می‌تواند آن‌ها را به‌عنوان استثنا بر قاعده منع پذیرش ادله خارجی در نظر گرفته شوند.^۴

۳-۶. عرف و رویه‌های سابق

عرف و رویه‌های سابق طرفین در قراردادهای مستمر نیز داخل در قرارداد نهایی هستند. این دو مورد نیز به‌عنوان عرف در حقوق کامن‌لا^۵ و حقوق ایران^۶ بخشی از قرارداد محسوب می‌شود، مگر اینکه طرفین در قرارداد آن را مستثنا کرده باشند.

۱. این رویکرد در پرونده‌های متعددی اتخاذ شده است، از جمله:

See Smith v. Central Soya of Athens, Inc. 604 F. Supp. 518 (1985); Neal v. Marrone, 79 S.E.2d 239 at 242 (1953); A & A Discount Center v. Sawyer, 219 S.E. 2d (1975), pp. 534-535.

۲. ماده ۱۹۹ قانون مدنی بیان داشته: «رضای حاصل در نتیجه اشتباه یا اکراه موجب نفوذ معامله نیست.»

۳. ماده ۲۱۹ قانون آیین دادرسی مدنی: «ادعای جعلیت نسبت به اسناد و مدارک ارائه شده باید برابر ماده ۲۱۷ این قانون با ذکر دلیل اقامه شود، مگر اینکه دلیل ادعای جعلیت بعد از موعد مقرر و قبل از صدور رأی یافت شده باشد، در غیر این صورت دادگاه به آن ترتیب اثر نمی‌دهد.»

۴. همچنین به رأی صادره در پرونده Ravenswood Constr, LLC v. F.L. Merritt, Inc, 936 A.2d 679, 685-86 (Conn. App. Ct. 2007) توجه کنید. پروفیسور کریبن توضیح داده است که قاعده شواهد شفاهی (parol evidence rule) در تعیین هر یک از مسائل زیر قابل اعمال نیست:

۱. اینکه آیا طرفین قراردادی منعقد کرده‌اند؛

۲. اینکه آیا قرارداد به دلیل غیرقانونی بودن، اشتباه، تقلب یا دلایل دیگر باطل یا قابل ابطال است؛

۳. اینکه آیا طرفین به یک نوشته خاص به‌عنوان یکپارچه‌سازی کامل و دقیق قرارداد رضایت داده‌اند. هیچ مدرک مرتبطی، چه شفاهی و چه غیرشفاهی، در این مسائل مستثنی نمی‌شود. همچنین رأی: Krossa v. All Alaskan Seafoods, Inc, 37 P.3d 411, 417 (Alaska 2001) «قاعده شواهد شفاهی زمانی اعمال نمی‌شود که قراردادی در نتیجه ارائه اطلاعات نادرست یا اشتباه متقابل تشکیل شده باشد.»

5. Hutton v Warren (1836) 1 M & W 466.

۶. طبق ماده ۲۲۴ قانون مدنی ایران: «الفاظ عقود محمول است بر معانی عرفیه» و استعمال لفظ در معنایی غیر از معنای عرفی آن نیازمند تصریح است.

۴-۶. قراردادهای جانبی

ادله شفاهی می‌توانند برای اثبات این‌که یک قرارداد جانبی که در توافق کتبی گنجانده نشده است، ایجاد شده و سپس نقض شده، مورد استفاده قرار گیرند. دلیل پذیرش این استثنا این است که ممکن است یک قرارداد جانبی به صورت شفاهی منعقد شود، به شرطی که تعهد شفاهی با رضایت طرف دیگر برای انعقاد «قرارداد اصلی» همراه باشد (Hillman, 2013:270) برای مثال در پرونده «مورگان علیه گریفیث»^۱ آقای گریفیث زمینی را از آقای مورگان اجاره نمود، پس از اینکه آقای مورگان تعهد کرد که خرگوش‌هایی که زمین را تسخیر کرده‌اند، از بین ببرد. آقای مورگان به تعهد خود عمل نکرد و خرگوش‌ها محصولات کشاورزی آقای گریفیث را نابود کردند. دادگاه شواهد شفاهی را پذیرفت، زیرا این شواهد با مفاد قرارداد کتبی مغایرت نداشتند و توافق شفاهی به عنوان یک قرارداد جانبی الزام‌آور تلقی شد. البته اعمال این استثنا محل اختلاف دادگاه‌ها است. اگر دادگاه تشخیص دهد که قرارداد اصلی سکوت کرده است (مثل حذف درخت) و این شرط معمولاً در قراردادهای مشابه گنجانده نمی‌شود، وعده حذف درخت می‌تواند یک قرارداد جانبی تلقی شود که مستقل از قرارداد اصلی است و مدرک مرتبط با آن پذیرفته می‌شود. در مقابل اگر دادگاه چنین استدلال کند که سکوت قرارداد به معنای عدم تعهد به حذف درخت است، ارائه مدرک شفاهی رد می‌شود زیرا به معنای تناقض با قرارداد کتبی است (Hillman, 2013:271).

نتیجه‌گیری

متن مکتوب قرارداد به دلیل قابلیت استناد بالاتری که نسبت به توافقات شفاهی دارد، به منظور کاهش اختلاف‌های قراردادی و کاهش ریسک تغییر بعدی شرایط قرارداد مورد استفاده قرار می‌گیرد. با وجود این مسئله بررسی ما نشان داد که در فقه شیعه، بر طبق نشریت اکثریت فقها، سند در زمره ادله اثبات دعوا ذکر نشده است. این رویکرد عمدتاً به دلیل بیم تزویر در اسناد بوده. در عین حال که فقهای معاصر در مورد سند رسمی عمدتاً ارزش اثباتی آن را با توجه به شرایط قانونی تنظیم آن پذیرفته‌اند. با این حال، باید پذیرفت که متن مکتوب قرارداد به اشکال مختلفی تهیه می‌شود و بنا به مورد می‌توان کامل یا ناقص و نهایی یا غیرنهایی باشد. مشخص است که اراده طرفین در موارد پیش‌گفته متفاوت است. در مورد قرارداد کامل و نهایی ظاهر اراده طرفین بر این اساس استوار است که متن مزبور، متن انحصاری در روابط آن‌ها باشد. در مقابل در مورد قراردادهای مکتوب ناقص و یا غیرنهایی، تکمیل قرارداد و

1. Morgan v. Griffiths, (1871) L.R. 6 Ex.70.

یا نهایی نمودن آن به صورت کتبی یا شفاهی مطابق با اراده طرفین است. مشخص است که در مورد اخیر نمی توان متن کتبی را توافق انحصاری طرفین دانست. بررسی ما نشان داد که راه حل نظام حقوقی کامن لا برای مدیریت این وضعیت اعمال قاعده پارول است که طبق آن در صورت جامع و نهایی بودن متن سایر متون مکتوب و توافقی های شفاهی علیه متن مکتوب قرارداد پذیرفته نمی شوند. علاوه بر این، در صورتی که طرفین قرارداد به جامع و نهایی بودن متن تصریح نکرده باشند نیز دادگاه فرض را بر جامع و نهایی بودن متن مکتوب قرار می دهد، چراکه این فرض در اغلب موارد مطابق با اراده طرفین است. در عین حال که وضعیت اخیر امکان اثبات خلاف نیز وجود دارد. همین رویکرد در حقوق اروپایی نیز با استفاده از شرط ادغام اتخاذ شده است. همان طور که بررسی رویه قضائی در حقوق کامن لا نشان داد، در این مورد نیز استثنائاتی وجود دارد، از جمله اشتباه، تدلیس، ابهام و عرف و رویه های سابق که می توان با استناد به ادله خارج از قرارداد به اثبات آن ها پرداخت. در عین حال در حقوق ایران موردی که مخالف با اعمال قاعده منع استناد به ادله خارجی باشد، دیده نشد و به نظر می رسد اگر قانون گذار در اصلاح ادله اثبات دعوا در امور مدنی و تجاری این قاعده و ابعاد مختلف آن را به کار برد، میزان ریسک معاملاتی افراد در معاملات کاهش می یابد و قراردادهای کتبی از اعتبار بیشتری برخوردار می گردند.

فهرست منابع

- ارسطا، محمدجواد (۱۳۸۵). *بینة در سنت پیامبر اعظم ﷺ*. مجله فقه و اصول، شماره ۱-۲.
- اسماعیل بیگی، محمد (۱۳۸۸). *اعتبار سند و تعارض آن با ادله دیگر در حقوق ایران و فقه امامیه*. تهران: قضا.
- اکرمی، روح‌الله (۱۴۰۰). «قاعده رد دلیل در حقوق کیفری کشورهای مسلمان و نظام کامن‌لا». *پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب*، دوره ۸، شماره ۲.
- توکلی، سعید (۱۳۸۵)، «ارزش شهادت و حدود اعتبار آن در نظام حقوقی ایران»، *دادرسی*، دوره ۸، شماره ۵۶.
- حر عاملی، محمد بن الحسن (۱۳۸۲). *وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه*، عبدالرحیم ربانی شیرازی، بیروت: دار احیا التراث.
- حلی، حسن بن یوسف مطهر (۱۳۶۲). *تجارت، قضا و شهادت*. ترجمه: حسن اسفندیاری، تهران: وحید.
- خیمینی، روح‌الله (۱۴۰۳). *تحریر الوسیله*. جلد ۱، قم: دارالعلم.
- سلطان احمدی، جلال (۱۳۹۲). «مطالعه تطبیقی شرط مکتوب بودن ابراز اراده»، *پژوهش‌های حقوق تطبیقی*، دوره ۱۲، شماره ۱.
- سلطان احمدی، جلال (۱۳۹۵). «شرط انحصار متن کتبی قرارداد در حقوق انگلیس، ایران، اصول قراردادهای اروپا و اصول قراردادهای بازرگانی بین‌المللی»، *فصلنامه مطالعات حقوق خصوصی*، دوره ۴۶، شماره ۳.
- شهیدی، مهدی (۱۳۸۸). *تشکیل قراردادها و تعهدات*، چاپ اول، تهران: ناشر حقوق‌دانان.
- صدر، محمدباقر (۱۳۷۵). *تعلیقیه بر منهاج الصالحین*. جلد ۲، قم: مکتب شیخ واعظی.
- صفایی، سید حسین (۱۳۸۷). *قواعد عمومی قراردادها*، جلد ۲، چاپ ششم، تهران: میزان.
- عطاردی مقدم، محمد، مظلوم رهنی، علیرضا، رجبزاده، علیرضا (۱۴۰۱). «بررسی تعارض اسناد در فقه امامیه و حقوق ایران (با تأکید بر تعارض سند عادی و رسمی)». *ماهنامه جامعه‌شناسی سیاسی ایران*، دوره ۵، شماره ۴.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۲). *قواعد عمومی قراردادها*، جلد ۱، چاپ دوم. تهران: انتشارات مدرس.
- محقق حلی، محمد بن حسن (۱۳۹۲). *شرایع الاسلام*. بیروت: دارالکتب العربی.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۶۲). *قواعد الفقه*، قم: دارالکتب اتسح.
- مؤسسه دایره المعارف اسلامی (۱۴۲۲). *معجم فقه الجواهر*. چاپ دوم، جلد ۵، قم: الغدیر.
- نجفی، محمدحسن (۱۳۶۲). *جواهرالکلام فی شرح شرایع الاسلام*. تهران: دارالکتب الاسلامیه.

References

- Advisory Council of the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods (2004, October 23). Opinion No. 3: Parol evidence rule, plain meaning rule, contractual merger clause and the CISG. Retrieved from http://www.cisg-online.ch/cisg/docs/CISG-AC_Opno_3.pdf
- American Law Institute (2013). *Restatement (Second) of Contracts*. American Law Institute.
- Bagenstos, S. R (2007). Abolish the integration presumption - Not yet. *University of Pennsylvania Law Review*, 156, 157-207.
- Calamarri, J. D, & Perillo, J. M (1966). A plea for a uniform parol evidence rule and principles of contract interpretation. *Indiana Law Review*, 42, 663-691.
- Corbin, A (1994). The Parol Evidence Rule. Faculty Scholarship Series. http://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/2901
- Corbin, A. L (1960). *Corbin on Contracts: A Comprehensive Treatise on the Rules of Contract Law*. Interim ed. West Publishing Co.
- Garner, B. A (2014). *Black's Law Dictionary* (4th ed). West Publishing Co.
- Gordley, J (1996). An American perspective on the Unidroit principles. In Centro di Studi e Ricerche di Diritto Comparato e Straniero. Roma: 22 Saggi, Conferenze e Seminari (pp. 399-417).
- Hillman, R (2013). *Principles of contract law*, West Academic Publishing.
- Nokes, G. D (1967). *An Introduction to Evidence* (4th ed). Sweet & Maxwell.
- PECLI. Commission on European Contract Law (2000). *Principles of European Contract Law, Part I and II Combined and Revised* (O. Lando & H. Beale, Eds).
- Scott, R. E, & Kraus, J. W (2013). *Contract Law and Theory* (5th ed). LexisNexis
- The CISG Advisory Council (2005). Opinion No. 3: Parol evidence rule, plain meaning rule, contractual merger clause and the CISG. *Pace International Law Review*, 17(2), 61.
- Zuppi, A. L (2007). The parol evidence rule: A comparative study of the common law, the civil law tradition, and lex. *Georgia Journal of International and Comparative Law*, 35(2), 387-426.
- In Persian:
- Al-Hilli, Hassan ibn Yusuf Mutahhar (1983). *Trade, Judiciary, and Testimony*. Translated by Hassan Esfandiari. Tehran: Vahid.
- Al-Hurr Al-Amili, Mohammad ibn Hassan (2003). *Wasā'il al-Shī'a ilā Taḥṣīl Masā'il al-Sharī'a*, Abdulrahim Rabbani Shirazi (Ed). Beirut: Dar Ihya' Al-Turath.
- Akrami, Rouhollah (2021). The Rule of Excluding Evidence in Criminal Law of Muslim Countries and the Common Law System. *Comparative Research on Islamic and Western Law*, 8(2).
- Arasta, Mohammad Javad (2006). "Evidence in the Tradition of the Great Prophet (PBUH)." *Journal of Jurisprudence and Principles*, 1 & 2.
- Atarodi Moghaddam, Mohammad, Mazloom Rahni, Alireza, Rajabzadeh, Alireza (2022). "Examining the Conflict of Documents in Imamiyya Jurisprudence and Iranian Law (With Emphasis on the Conflict of Informal and Official Documents)." *Iranian Political Sociology Monthly*, Vol. 5(4).
- Esmail Beigi, Mohammad (2009). *The Validity of Documents and Their Conflict with Other Evidence in Iranian Law and Imamiyya Jurisprudence*. Tehran: Ghaza.
- Islamic Encyclopedia Foundation (2002). *Glossary of Fiqh al-Jawahir* (2nd Edition, Vol. 5). Qom: Al-Ghadir.
- Katouzian, Naser (1993). *General Rules of Contracts*, Vol. 1. Tehran: Modarres Publications, Second Edition.
- Khomeini, Ruhollah (1983). *Tahrir al-Wasila (Vol. 1)*. Qom: Dar al-Ilm.
- Makarem Shirazi, Naser (1983). *Rules of Jurisprudence*. Qom: Dar al-Kutub.
- Muhaqqiq Al-Hilli, Mohammad ibn Hassan (2013). *Sharayi' al-Islam*. Beirut: Dar al-Kutub al-Arabi.

- Najafi, Mohammad Hassan (1983). *Jawahir al-Kalam fi Sharh Sharayi' al-Islam*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiya.
- Sadr, Mohammad Baqir (1996). *Annotations on Minhaj al-Salihin (Vol. 2)*. Qom: Sheikh Wa'ez Office.
- Safaei, Seyyed Hossein (2008). *General Rules of Contracts*, Vol. 2. Tehran: Mizan Publishers, Sixth Edition.
- Shahidi, Mehdi (2009). *Formation of Contracts and Obligations*. Tehran: Hoghoughdanan Publishers, First Edition.
- Soltan Ahmadi, Jalal (2013). "A Comparative Study of the Condition of Written Expression of Intent." *Comparative Law Studies*, Vol. 12, No. 1.
- Soltan Ahmadi, Jalal (2016). "The Condition of Exclusivity of Written Contract Text in English Law, Iranian Law, European Contract Principles, and UNIDROIT Principles." *Private Law Studies Quarterly*, Vol. 46, No. 3.
- Tavakoli, Saeed (2006). "The Value of Testimony and Its Scope of Validity in the Iranian Legal System." *Dadrasi Journal*, No. 56.